

Colloquium 2(50)/2023
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/18coll2023>

OSOBOWOŚCIOWE KORELATY KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH NIELETNICH PRZEBYWAJĄCYCH W MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKACH WYCHOWAWCZYCH

Personality correlates of social competences of juvenile from youth educational centres

Hubert Kupiec*
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Pedagogiki
e-mail: hubert.kupiec@usz.edu.pl
ORCID 0000-0002-7188-008X

Monika Zięciak
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Pedagogiki
e-mail: monika.zieciak@usz.edu.pl
ORCID 0000-0002-9204-1402

Streszczenie

Celem zaprezentowanych w artykule badań było ustalenie osobowościowych korelatów posiadanych przez wychowanków MOW kompetencji społecznych. W związku z tym do pomiaru zmiennych zastosowano następujące wystandaryzowane narzędzia – *Skalę samooceny SES*, *Skalę jawnego niepokoju SJN*, kwestionariusz do określenia poczucia umiejscowienia kontroli KBPK oraz *Kwestionariusz umiejętności społecznych ART*. Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego w 2019 roku na grupie 530 wychowanków z 12 losowo wybranych młodzieżowych ośrodków wychowawczych w kraju. Prezentowane w artykule rezultaty stanowią część większego projektu badawczego poświęconego psychospołecznym uwarunkowaniom rozwoju kompetencji społecznych w procesie resocjalizacji nieletnich. Uzyskane wyniki wskazują, że badanych wychowanków charakteryzuje wysokie natężenie leku, niska samoocena oraz zewnętrzne poczucie umiejscowienia kontroli. Ustalono, że poziom rozwoju kompetencji społecznych koreluje jedynie z poczuciem umiejscowienia kontroli, natomiast nie zachodzą istotne statystycznie związki z natężeniem odczuwanego lęku oraz poziomem samooceny.

Słowa kluczowe: lęk, samoocena, poczucie kontroli, kompetencje społeczne, resocjalizacja nieletnich.

Abstract

The aim of the research presented in the article was to determine the personality correlates of social competences possessed by YEC pupils. Therefore, the following standardized tools were used to measure the variables - the SES Self-Esteem Scale, the SJN Overt Anxiety Scale, the KBPK locus of control questionnaire and the ART Social Skills Questionnaire. The research was conducted using the diagnostic survey method in 2019 on a group of 530 pupils from 12 randomly selected youth care centers in the country. The results presented in the article are part of a larger research project devoted to the psychosocial determinants of the development of social competences in the process of social rehabilitation of delinquents youth.

* Corresponding author.

The obtained results indicate that the examined juveniles are characterized by high intensity of fear, low self-esteem and an external locus of control. It was found that the level of development of social competence correlates only with the sense of locus of control, while there are no statistically significant relationships with the intensity of perceived anxiety and the level of self-esteem.

Keywords: anxiety, self-esteem, sense of control, social competence, rehabilitation of minors.

Wprowadzenie

Pojęcie i uwarunkowania rozwoju kompetencji społecznych

Słowo ‘kompetencja’ pochodzi z języka łacińskiego (*competentia* – odpowiedniość; zgodność; od *competere* – schodzić się; zgadzać się; nadawać się; współzawodniczyć) i oznacza właściwość, zakres uprawnień, pełnomocnictw instytucji lub osoby do realizowania określonego działania, a także zakres czyjejs wiedzy, umiejętności, odpowiedzialności (Kopaliński, 2007). Natomiast zamiennie spotykane w literaturze pojęcie ‘umiejętność’ w *Słowniku języka polskiego* wyjaśniane jest jako „praktyczna znajomość czegoś, biegłość w czymś, zdolność wykonywania czegoś”, ‘zdolność’ zaś jako predyspozycja do łatwego opanowywania pewnych umiejętności, zdobywania wiedzy, czy uczenia się (Szymczak, 1981). W związku z tym, że autorzy zwracają w swoich definicjach uwagę na różne aspekty, rozumienie kompetencji społecznych nie jest w literaturze przedmiotu jednoznaczne. Na przykład M. Argyle (1998) pod pojęciem kompetencji społecznych rozumie „zdolność, posiadanie niezbędnych umiejętności do tego, by w ywrzeć pożądany wpływ na innych ludzi w sytuacjach społecznych”. Zdolność zaś wywierania wpływu zdaniem U. Jakubowskiej (1996) zależy od sprawności nadawania i odbierania komunikatów adekwatnie do wzorca obowiązującego w danej sytuacji i zapewniającego realizację celu. Można więc przyjąć, że są to umiejętności wywierania wpływu na otoczenie społeczne w celu osiągnięcia zamierzonego celu zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi, przy czym szczególne znaczenie przypisuje się umiejętności sprawnego komunikowania się.

Z kolei P. Smółka (2008) określa kompetencje społeczne jako „umiejętności warunkujące sprawne zarządzanie sobą i wysoką skuteczność interpersonalną”. Autor zwraca uwagę na zdolność człowieka do generowania zachowań społecznych, które umożliwiają, a także ułatwiają inicjowanie i podtrzymywanie pozytywnych relacji interpersonalnych. Kompetencje społeczne są zatem umiejętnościami, które pozwalają na nawiązywanie, negocjowanie związków z innymi lub zmianę ich charakteru. Z drugiej strony podkreśla, że istotną ich cechą jest skuteczność w realizacji własnych zamierzeń w kontaktach z ludźmi. Skuteczność interpersonalna będzie tu rozumiana jako efektywne wywieranie wpływu na innych ale również dostrzeganie i rozumienie korzyści, jakie mogą wynikać z wejścia w koalicję z innymi ludźmi, czyli umiejętność współpracy. A zatem, w tym ujęciu kompetencje społeczne sprowadzone zostają do umiejętności sprawnego kierowania sobą, od której zależy poziom skuteczności interpersonalnej

w dążeniu do realizacji własnych potrzeb. Podkreślony zostaje ich interpersonalny charakter rozpatrywany w kontekście skuteczności podejmowanych przez człowieka działań.

A. Matczak przez kompetencje społeczno-emocjonalne rozumie zbiór elementarnych i równorzędnych umiejętności, które warunkują efektywność regulacji emocjonalnej i radzenia sobie w różnego rodzaju sytuacjach społecznych. Na tak definiowane kompetencje składają się następujące umiejętności związane z percepcją społeczną (trafne spostrzeganie innych, ich przeżyć, intencji, rozumienie i prawidłowa ocena sytuacji społecznych), wrażliwość społeczna, empatia, umiejętność rozwiązywania konkretnych problemów interpersonalnych, znajomość reguł społecznych i umiejętność odpowiedniego zachowania się w sytuacjach społecznych, umiejętności warunkujące radzenie sobie w sytuacjach konfliktowych czy wymagających asertywności, efektywna autoprezentacja, umiejętności komunikacyjne i kooperacyjne (Matczak, 2005). Warto dodać, że żadna z wyżej wymienionych umiejętności nie wystarczy do pomyślnego poradzenia sobie z sytuacją społeczną, lecz dopiero ich kombinacja decyduje o prawdopodobieństwie odniesienia sukcesu (Tomorowicz, 2011).

Wielu autorów zgodnych jest, że u podstaw kompetencji społecznych leży poziom rozwoju inteligencji emocjonalnej. Dla D. Golemana (2007) pojęcie to obejmuje samoświadomość, umiejętność kierowania i kontrolowania emocjami (samokontrola) oraz zdolność do samomotywacji i empatii. Warto przy tym podkreślić, że posiadanie wymienionych umiejętności warunkuje pomyślność w realizacji potrzeb, do których człowiek dąży nawiązując kontakty i relacje interpersonalne. Stąd też rozwijanie komponentów inteligencji emocjonalnej sprzyja rozwojowi kompetencji społecznych i bywa niekiedy błędnie utożsamiane z nimi. Dzieje się tak być może dlatego, że podstawowym składnikiem inteligencji skryzalizowanej, odpowiedzialnej za jakość kompetencji społecznych jest inteligencja emocjonalna, która we współdziałaniu z określonymi cechami temperamentu (aktywność, zwawość, wytrwałość, reaktywność emocjonalna) oraz cechami osobowości (potrzeba aprobaty społecznej, aleksytymia, samokontrola emocji, dyrektywność), poprzez trening społeczny przyczynia się do powstawania i rozwoju kompetencji społecznych człowieka (Matczak, 2007). Stąd też istota i zakres pojęcia kompetencji społecznych jest inny i składa się nań trafność spostrzegania i rozumienia sytuacji społecznych, zdolność do współpracy w toku interakcji, dążenie do rozwiązywania problemów interpersonalnych oraz umiejętność ich rozwiązywania przez podtrzymywanie kontaktu, komunikację i negocjację (Sęk, 1983).

Osobowościowe korelaty rozwoju kompetencji społecznych

U podstaw uczenia się, rozwijania i wykorzystywania kompetencji społecznych leży osobowość – to głównie ona decyduje o tym, w jakie sytuacje dana osoba się zaangażuje, w jaki sposób je postrzega, jak się w nich zachowa, oraz o tym w jakim kierunku

i jak je przekształci (Frost, 2003). Przegląd dotychczas przeprowadzonych badań empirycznych nad kompetencjami społecznymi wskazuje na silne korelacje z takimi cechami jak: neurotyzm, ekstrawersja, samoocena, poczucie kontroli.

Wśród wychowanków placówek resocjalizacyjnych występuje znacznie wyższe natężenie lęku niż wśród ich dorastających rówieśników, którzy nie weszli w konflikt z prawem (Kupiec, 2013, s. 250). Wysokie natężenie lęku/neurotyzmu wśród nieletnich potwierdzają również inne badania (Kupiec, 2016, s. 78; Baran i Bielawiec, 1994, s. 58–60; Sitarczyk, 2005, s. 69–80; 2008, s. 69–70). A zatem, nieletni sprawcy czynów karalnych częściej reagują lękiem, oporem a nawet agresją na szeroki zakres bezpiecznych sytuacji, które interpretują jako zagrażające. Tymczasem odczuwany przez większość wychowanków niepokój wyzwała silne pobudzenie emocjonalne, które staje się często źródłem impulsywnych, nieprzemyślanych oraz brutalnych zachowań przestępczych (Sitarczyk, 2008, s. 69). Ujemna korelacja neurotyzmu z kompetencjami społecznymi dowiedziona została w badaniach przeprowadzonych przez m.in. Lopes, Salovey i Straus (Murray i in., 2005; Lopes i in., 2003). Wysokie natężenie neurotyzmu, który przejawia się poprzez lęk, wrogość, depresję, impulsywność, koncentrację na własnej osobie i nieśmiałość, jest związane z unikaniem nawiązywania i utrzymania zróżnicowanych kontaktów interpersonalnych. Pozwala to sądzić, że nasilony neurotyzm jest czynnikiem w istotny sposób utrudniającym nabywanie i rozwijanie społecznych umiejętności.

Większość badań wykazuje, że niska samoocena utrudnia ludziom inicjowanie oraz podtrzymywanie interakcji społecznych. Jej poziom można jednak zwiększać poprzez organizowanie korzystnych doświadczeń, dokonywanie konstruktywnych zmian w sytuacji życiowej, pracę nad samorozwojem czy udział w psychoterapii, co w konsekwencji sprzyja również rozwojowi kompetencji społecznych (Harb i in., 2002). Wśród osób nieprzystosowanych społecznie przebywających w MOW najczęściej występuje niestabilna i nieadekwatna samoocena (Kupiec, 2014, s. 129; Konaszewski i Sosnowski, 2017, s. 188), a także zaniżona (Siemionow, 2011, s. 161). Młodzież z placówek resocjalizacyjnych o niskim i nieadekwatnym poczuciu własnej wartości najczęściej zanizła swoje możliwości, dość szybko rezygnuje z podejmowanych zobowiązań, łatwo zniechęca się i przyjmuje bierną postawę wobec wyzwań życiowych. Może to poważnie utrudniać jej angażowanie się w nabywanie kompetencji przydatnych w nawiązywaniu satysfakcjonujących relacji interpersonalnych. Niskie poczucie własnej wartości jest również predykatorem podejmowania przez młodzież zachowań dewiacyjnych (Vermeiren i in., 2004, s. 405–411). W związku z tym można spodziewać się, że niskiej lub nieadekwatnej do posiadanych umiejętności samoocenie, towarzyszyć będzie na ogół niska ocena posiadanych kompetencji społecznych, którą można traktować jako realne odzwierciedlenie ich niskiego poziomu.

Rozwój kompetencji społecznych warunkowany jest także umiejscowieniem poczucia kontroli. Człowiek, który posiada wewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli,

przypisuje sobie kontrolę nad rozgrywającymi się wokół zdarzeniami, a zachodzące zmiany postrzega jako zależne od swojego postępowania, bez względu na to czy odnosi sukcesy, czy niepowodzenia. Natomiast zewnętrzne poczucie kontroli mają osoby, które uważają, że nie mają większego wpływu na swój los ponieważ uzależniają go od przypadkowych czynników zewnętrznych, takich jak na przykład szczęśliwy traf, czy zbieg okoliczności (Rotter, 1996). Badania dowodzą, że najbardziej korzystne z punktu widzenia możliwości uczenia się nowych zachowań i doskonalenia posiadanych umiejętności jest umiejscowienie poczucia kontroli w okolicach środka kontinuum rozciągającego się pomiędzy wewnętrzną i zewnętrzną (Anderson i in., 2005). Wychowankowie ośrodków resocjalizacyjnych z zewnętrznym LOC są bardziej konformistyczni, ulegają niekorzystnym wpływom grup rówieśniczych (Warchał, 2017, s. 225), nawiązują konfliktowe relacje z innymi, oparte na wzajemnej niechęci, obwinianiu, niezyczliwości (Rola i Pisula, 1993). Mając przekonanie o niemożności wpływu na zmianę sytuacji, w której się znajdują stosują najczęściej strategie agresywnego reagowania na napotykane trudności (Borecka-Biernat, 2007, s. 129). Zewnętrzne poczucie kontroli u nieletnich może także pełnić rolę mechanizmu obronnego, który pozwala im uniknąć konieczności zmierzenia się z zagrożeniem (Wolska, 2002). Co więcej, osiągnęte w relacjach społecznych sukcesy lub niepowodzenia przez osoby z zewnętrznym LOC nie mają większego wpływu na zmianę ich zachowania (Drwal, 1978, s. 311). Natomiast kiedy wychowankowie uczą się aktywnie i samodzielnie rozwiązywać swoje problemy oraz realizować swoje potrzeby w bezpieczny sposób, to rozwijają w sobie poczucie sprawstwa, odpowiedzialności i kontroli, co w konsekwencji podnosi też ich samoocenę (McGinnis i Goldstein, 2001). Można więc przyjąć, że wewnętrzne umiejscowienie kontroli warunkuje, ze względu na większe zaangażowanie w proces ich nabywania, posiadanie wysokich kompetencji społecznych natomiast zewnętrznemu towarzyszy zazwyczaj ich niski poziom.

Znaczenie kompetencji społecznych w resocjalizacji nieletnich

Za potrzebą prowadzenia badań nad uwarunkowaniami rozwoju kompetencji społecznych młodzieży niedostosowanej społecznie z MOW przemawia co najmniej kilka istotnych argumentów. Po pierwsze, wyniki dotychczasowych badań nie są jednoznaczne w tym względzie. Niektóre potwierdzają, że nieletnich charakteryzuje niższy poziom kompetencji komunikacyjnych, mniejsza asertywność oraz gorzej radzą sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej niż ich rówieśnicy dostosowani społecznie (Wojnarska, 2013). Inne pokazują natomiast, że poza niższą asertywnością, nie ma istotnych statystycznie różnic zarówno pod względem umiejętności radzenia sobie w sytuacjach ekspozycji, jak i nawiązywania relacji z innymi, wymagających rozwiniętych zdolności komunikacyjnych (Bartkowicz, 2013). Stąd też w świetle zaistniałych rozbieżności uzasadnione wydaje się prowadzenie dalszych badań nad uwarunkowaniami rozwoju umiejętności społecznych nieletnich.

Następny powód, dla którego warto prowadzić badania w tym kierunku, to znaczenie jakie mają kompetencje społeczne w przeciwdziałaniu przestępczości młodzieży. Wiadomo, że deficyty w zakresie ich rozwoju skutkują najczęściej niezdolnością do kontrolowania lub hamowania zachowań społecznie niepożądanych lub nie podejmowaniem działań społecznie użytecznych. Od prawidłowego ich rozwoju zależy bowiem umiejętność pełnienia w przyszłości ról społecznych oraz nawiązywania pozytywnych relacji z innymi w dążeniu do osiągnięcia celów życiowych, czyli pomyślna socjalizacja (Bandach, 2013). Badania dowodzą, że rozwijanie kompetencji społecznych u młodzieży przejawiającej zachowania dewiacyjne prowadzi do redukcji podejmowania przez nią w późniejszym okresie życia zachowań przestępczych (Stepp i in. 2011). Wysoki poziom umiejętności, w tym szczególnie samokontroli, ujemnie koreluje z przejawianiem przez młodzież zachowań agresywnych (Bjornebekk i Howard, 2012). Natomiast ich niski poziom charakterystyczny jest dla ofiar przemocy szkolnej (Sorlie i in., 2008).

Ponadto z innych badań wynika, że niski poziom kompetencji komunikacyjnych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych stanowi istotny predyktor podejmowania przez nich w życiu dorosłym działalności przestępczej. Wychowankowie, którzy nie radzą sobie z nawiązywaniem relacji opierających się na bliskości i zaufaniu częściej w przyszłości wchodzą w konflikty z prawem (Bartkowicz, 2013).

Kolejny argument za prowadzeniem badań nad kompetencjami społecznymi nieletnich związany jest z możliwością ich efektywnego rozwijania w resocjalizacji organizowanej zarówno w środowisku otwartym, jaki i warunkach izolacji instytucjonalnej. Efektywność tego rodzaju oddziaływań potwierdzają badania ewaluacyjne, które wskazują, że w wyniku systematycznego treningu prowadzonego przez 12 miesięcy podwyższyła się istotnie u młodzieży zdemoralizowanej umiejętność radzenia sobie w sytuacjach wymagających budowania zaufania oraz asertywności. Obniżyła się natomiast zdolności do radzenia sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej, co autorzy przypisują wzrostowi samokrytycyzmu pod wpływem udziału w zorganizowanych zajęciach. (Bartkowicz i Wojnarska 2013).

Przy stosowaniu tradycyjnych oddziaływań wychowawczych w warunkach resocjalizacji instytucjonalnej nie następuje zazwyczaj wzrost kompetencji społecznych nieletnich (Kupiec, 2012). Nie sprzyja temu zarówno ograniczenie kontaktów społecznych, jak i dominujący w tego typu placówkach kontrolująco-restrykcyjny klimat wychowawczy (Staniaszek, 2018) Jednakże kiedy zaprojektowane oddziaływania resocjalizacyjne opierają się na zdiagnozowanych uprzednio potrzebach wychowanków, a prowadzone formy pracy i ćwiczenia są ściśle ukierunkowane na rozwijanie rozpoznanych deficytów, to wówczas w ewaluacji odnotowywany jest wzrost kompetencji społecznych u nieletnich (Kupiec, 2018).

Logika dotychczasowego wywodu wskazuje zatem, że niski poziom umiejętności społecznych stanowi poważne utrudnienie dla wychowanków MOW w realizacji ich potrzeb w zgodzie z obowiązującymi w społeczeństwie normami, co zakłóca ich prawidłową socjalizację i może się przyczyniać w ten sposób do rozwoju i utrwalania niedostosowania społecznego. Tym samym można zakładać, że rozwój kompetencji społecznych chroni nieletnich przed demoralizacją i przestępczością, a ich rozwijanie może być wykorzystywane jako efektywna forma resocjalizacji. Do organizowania tego rodzaju przydatna jest wiedza dotycząca znaczenia czynników, które warunkują procesy ich rozwoju.

Założenia metodologiczne badań własnych

Cel i problematyka badawcza

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie osobowościowych korelatów posiadanych przez wychowanków MOW kompetencji społecznych. W związku z tym sformulowano następujące problemy i hipotezy badawcze.

Problem ogólny:

Jaki jest związek pomiędzy wybranymi cechami osobowości a poziomem kompetencji społecznych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych?

Hipoteza ogólna:

Prawdopodobnie istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy natężeniem lęku, poziomem samooceny i poczuciem umiejscowienia kontroli a poziomem kompetencji społecznych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Problemy szczegółowe:

1. Jaki jest poziom lęku, samooceny i typ umiejscowienia poczucia kontroli u chłopców i dziewcząt przebywających w MOW-ach?
2. Jaki jest związek pomiędzy natężeniem lęku a poziomem kompetencji społecznych chłopców i dziewcząt przebywających w MOW-ach?
3. Jaki jest związek pomiędzy samooceną a poziomem kompetencji społecznych chłopców i dziewcząt przebywających w MOW-ach?
4. Jaki jest związek pomiędzy umiejscowieniem poczucia kontroli a poziomem kompetencji społecznych chłopców i dziewcząt przebywających w MOW-ach?

Hipotezy szczegółowe:

1. Przypuszcza się, że u wychowanków przebywających w MOW-ach dominuje wysoki poziom lęku, niska samoocena i zewnętrzne umiejscowienie kontroli.
2. Prawdopodobnie istnieje ujemna korelacja pomiędzy natężeniem lęku a poziomem kompetencji społecznych nieletnich przebywających w MOW-ach. Im wyższe jest

natężenie lęku, tym niższa ocena poziomu posiadanych przez nieletnich kompetencji społecznych.

3. Przypuszcza się, że istnieje dodatnia, istotna statystycznie korelacja pomiędzy poziomem samooceny a stopniem rozwoju kompetencji społecznych posiadanych przez nieletnich przebywających w MOW-ach. Im wyższa samoocena tym wyżej nieletni oceniają poziom swoich kompetencji społecznych.

4. Prawdopodobnie im bardziej wewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli posiadają nieletni, tym wyżej oceniają poziom posiadanych kompetencji społecznych.

Zmienną zależną w przeprowadzonych badaniach był poziom kompetencji społecznych wychowanków, a zmienne niezależne stanowiły wybrane na podstawie teorii, takie cechy ich osobowości jak natężenie lęku, poziom samooceny i typ umiejscowienia poczucia kontroli.

Zastosowana metoda i narzędzia badawcze

W przeprowadzonych badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która jest dedykowana do rozpoznawania opinii dużej grup badanych, co umożliwia przy losowym doborze próby reprezentatywnej uogólnianie wniosków na całą populację. W ramach tej metody posłużono się techniką ankiety, której wykorzystanie polegało na wypełnieniu przez nieletnich czterech kwestionariuszy służących do pomiaru poziomu kompetencji społecznych, samooceny, lęku oraz umiejscowienia poczucia kontroli.

W pierwszej kolejności wykorzystana została *Skala samooceny* SES M. Rosenberga, w której wartość szacowanej zmiennej traktowana jest jako wyznacznik stałej cechy, a nie chwilowy stan. Narzędzie składa się z 10 stwierdzeń diagnostycznych, obok których badany ma zaznaczyć w jakim stopniu (od 1 do 4) zgadza się z każdym nich. Kwestionariusz przeznaczony jest do badania młodzieży oraz osób dorosłych. O rzetelności polskiej adaptacji kwestionariusza świadczy bardzo wysoka wartość współczynnika α Cronbacha, która dla młodzieży w wieku 14–18 lat wyniosła dokładnie 0,81. Trafność teoretyczna narzędzia została potwierdzona analizami czynnikowymi oraz korelacją SES z kwestionariuszami mierzącymi różne konstrukty tj. umiejscowienie kontroli, optymizm, nieśmiałość, kompetencje społeczne (Łaguna i in., 2007, s. 164).

Kwestionariusz KBPK autorstwa G. Krasowicz i A. Kurzyp-Wojnarskiej posłużył do zbadania poczucia kontroli następstw zachowania, opisanej w teorii społecznej uczenia się przez J. B. Rottera. Narzędzie przeznaczone jest dla młodzieży w wieku 13–17 lat i składa się z 40 pytań dotyczących prostych sytuacji z życia. Badani wyrażają swoją aprobatę bądź dezaprobatę wybierając odpowiedź „tak” lub „nie” obok każdego z zamieszczonych stwierdzeń. KBPK pozwala na określenie LOC (LOC – *locus of control*), wewnętrznego lub zewnętrznego na skali sukcesów (S), porażek (P) oraz mierzy zgeneralizowane poczucie kontroli (na skali S i P). Niskie wyniki świadczą o LOC zewnętrznym, a wysokie – o LOC wewnętrznym (Drwal, 1978). Rzetelność i trafność tego

kwestionariusza została potwierdzana w toku badań uzyskując zadawalające wyniki, a współczynnik rzetelności α Cronbacha dla tego narzędzia wynosił 0,62 (Krasowicz i Kurzyp-Wojnarska, 1990, s. 16–20).

Natężenie lęku nieletnich badano Skalą Jawnego Niepokoju – Jaki Jesteś? autorstwa E. Skrzypek i M. Choynowskiego. Kwestionariusz ten pozwala na pomiar skłonności neurotycznych. Narzędzie składa się z 50 pozycji podzielonych na dwie skale: neurotyczności (43 pozycje) i kłamstwa (6 pozycji). Badani ustosunkowują się do podanych stwierdzeń zaznaczając odpowiedzi: tak lub nie. Skala kłamstwa informuje o stopniu wiarygodności odpowiedzi badanych. Współczynnik rzetelności α Cronbacha dla tego narzędzia wynosił 0,86 dla wszystkich badanych, 0,86 dla dziewcząt a 0,84 dla chłopców (Zwierzyńska i Matuszewski, 2007, s. 22).

Kompetencje społeczne zostały zmierzone za pomocą Kwestionariusza Umiejętności Prospołecznych Wychowanka (ART), autorstwa A. Goldsteina. Składa się on z 50 pytań odnoszących się do różnego rodzaju umiejętności społecznych, na które respondenci odpowiadają zaznaczając na skali od 1 do 5 w jakim stopniu potrafią zachować się w określony sposób w podanej sytuacji. W przeprowadzonych badaniach obliczono zgodność wewnętrzną dla całego narzędzia, a o jego rzetelności świadczą wysokie wartości współczynnika alfa-Cronbacha zamieszczone w tabeli nr 1.

Tabela 1

Miary rzetelności kwestionariusza do pomiaru umiejętności społecznych.

	α -Cronbacha	Liczba uwzględnionych pozycji
Podstawowe kompetencje społeczne	0,79	459
Zaawansowane kompetencje społeczne	0,70	451
Umiejętność regulacji emocji	0,71	453
Umiejętność kontroli agresji	0,80	436
Umiejętność radzenia sobie ze stresem	0,83	451
Umiejętność planowania	0,80	443
Ogółem całe narzędzie	0,80	482

Źródło: badania własne.

Cechy badanej próby

Badania przeprowadzono od września do listopada 2019 roku w 12 losowo wybranych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych na terenie woj. zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego i dolnośląskiego. Wzięło w nich udział 530 wychowanków, wśród których chłopcy stanowili 78% a dziewczęta 22%. Po odrzuceniu wadliwie wypełnionych ankiet ostatecznie do analiz statystycznych zakwalifikowano 505 kwestionariuszy każdego typu narzędzia. W badanej próbie najczęściej występowali starsi

wiekami, szesnastoletni (32%) i siedemnastoletni wychowankowie (36%), których było więcej niż wychowanków do 14. roku życia (10%) oraz 15-latków (14%) i 18-latków (8%). Na lewoskośny rozkład tej zmiennej wskazuje ujemna wartość współczynnika skośności ($A = -0,96$). Średnia długość pobytu w placówce badanych wychowanków to 12 miesięcy, przy czym przeważali nieletni z krótszym okresem pobytu (35% od 1 do 6 mies.), (32% od 7 do 12 mies.) nad wychowankami przebywającymi od 13 do 18 miesięcy (13%) oraz powyżej 18 miesięcy (20%). Na dodatni, czyli prawo-skośny rozkład tej zmiennej wskazuje wartość $A = 1,79$. Pomimo iż żadna z podanych cech próby badawczej nie miała charakteru rozkładu normalnego (brak istotności statystycznej różnic w teście Kołgomorowa-Smirnowa), to wykazuje ona duże podobieństwo do rozkładu tych zmiennych w ogólnej populacji nieletnich przebywających w tym czasie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Według informacji pozyskanych z Ośrodka Rozwoju Edukacji w 95 MOW-ach w kraju umieszczonych było 4902 wychowanków w wieku 12–14 lat 10%, 15–16 lat 30%, a 17–19 lat 61%, z czego 67% stanowili chłopcy, a 33% dziewczęta¹.

Rezultaty przeprowadzonych badań

Rozkład empiryczny zmiennych niezależnych wskazuje, że w badanej grupie występowała przewaga wychowanków z wysokim natężeniem lęku (52,2%). Przy czym częściej dotyczyło to dziewcząt niż chłopców ($\chi^2 = 80,2$; $C = 0,384$; $p < 0,001$).

Tabela 2.

Natężenie lęku u nieletnich przebywających w MOW-ach.

Płeć	Lęk							
	niski		średni		wysoki		razem	
	L	%	L	%	L	%	L	%
chłopcy	55	15,5	85	23,9	215	60,6	355	100
dziewczęta	5	4,6	77	70,6	27	24,8	109	100
razem	60	12,9	162	34,9	242	52,2	464	100

Źródło: badania własne, $\chi^2 = 80,2$; $df = 2$; $C = 0,384$; $p < 0,001$.

Natężenie lęku nie podlegało natomiast istotnemu zróżnicowaniu ani ze względu na wiek ($\chi^2 = 7,1$; $df = 8$; $C = 0,123$; $p = 0,530$), ani długość pobytu nieletnich w ośrodku ($\chi^2 = 1,9$; $df = 6$; $C = 0,067$; $p = 0,924$). Można więc przyjąć, że stwierdzona tendencja występowała z podobnym natężeniem w poszczególnych grupach wiekowych, niezależnie od długości przebywania wychowanków w placówce resocjalizacyjnej.

Rozkład samooceny w badanej próbie miał charakter lewoskośny ($A = -0,173$), co znaczy, że przeważały w niej osoby o wyższym od przeciętnego poczuciu własnej wartości.

¹ System kierowania nieletnich do placówek oświatowych (ore.edu.pl).

Tabela 3*Poziom samooceny wychowanków przebywających w MOW-ach.*

Płeć	Samoocena							
	niska		średnia		wysoka		razem	
	L	%	L	%	L	%	L	%
chłopcy	42	11,1	293	77,5	43	11,4	378	100
dziewczęta	19	17,0	80	71,4	13	11,6	112	100
razem	61	12,4	373	76,1	56	11,4	490	100

Źródło: badania własne, $\chi^2 = 2,8$; $df = 2$; $C = 0,075$; $p = 0,246$.

Różnice pod względem tej cechy pomiędzy chłopcami a dziewczętami nie były istotne statystycznie. Nie odnotowano również znaczącego zróżnicowania ze względu na wiek ($\chi^2 = 5,2$; $df = 8$; $C = 0,106$; $p = 0,701$) oraz długość pobytu nieletnich w placówce ($\chi^2 = 6,9$; $df = 6$; $C = 0,122$; $p = 0,332$).

Wśród wychowanków przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych dominowały osoby z zewnętrznym poczuciem umiejscowienia kontroli (65,9%), jedynie 12% z nich posiadało wewnętrzny status LOC. Odnotowana tendencja częściej dotyczyła chłopców niż dziewcząt ($\chi^2 = 36,2$; $df = 2$; $C = 0,267$; $p < 0,001$).

Tabela 4.*Umiejscowienie poczucia kontroli u wychowanków przebywających w MOW-ach.*

Płeć	LOC							
	zewnętrzne		zrównoważone		wewnętrzne		razem	
	L	%	L	%	L	%	L	%
chłopcy	264	73,1	63	17,5	34	9,4	361	100
dziewczęta	47	42,3	39	35,1	25	22,5	111	100
razem	311	65,9	102	21,6	59	12,5	472	100

Źródło: badania własne, $\chi^2 = 36,2$; $df = 2$; $C = 0,267$; $p < 0,001$

Nie odnotowano natomiast istotnych statystycznie różnic odnośnie poczucia sprawstwa ze względu na wiek ($\chi^2 = 13,2$; $df = 8$; $C = 0,166$; $p = 0,105$) oraz długość pobytu nieletnich w placówce resocjalizacyjnej ($\chi^2 = 2,6$; $df = 6$; $C = 0,077$; $p = 0,859$). Uzyskane wyniki potwierdzają więc, że nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych charakteryzuje w większości podwyższony poziom lęku oraz zewnętrzne umiejscowienie kontroli. Nie potwierdziła się jedynie ta część hipotezy, w której zakładano, że młodzież niedostosowana społecznie z MOW posiada w większości niską samoocenę.

Zamieszczone w tabeli nr 5 wyniki pozwalają z kolei na weryfikację drugiej z postawionych hipotez. Wskazują one, że żadna z obliczonych korelacji nie osiągnęła wymaganego poziomu istotności statystycznej. Można więc przyjąć, że zarówno wśród badanych chłopców, jak i dziewcząt żadna z wyróżnionych kompetencji nie wiąże się

istotnie z natężeniem odczuwanego przez nich lęku. Oznacza to, że postawiona w badaniach hipoteza uległa całkowitej falsyfikacji.

Tabela 5

Natężenie lęku a poziom kompetencji społecznych nieletnich w MOW-ach.

Kompetencje społeczne	Lęk					
	chłopcy		dziewczęta		razem	
	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>
ogólne	-,038	,480	,007	,942	-,020	,674
podstawowe	,002	,975	-,072	,458	-,007	,880
zaawansowane	,018	,742	-,096	,321	-,005	,918
regulacja emocji	,003	,952	,014	,882	,011	,820
kontrola agresji	-,019	,718	,018	,854	-,003	,952
kontrola stresu	-,014	,801	-,080	,411	-,023	,617
planowanie	-,038	,484	-,103	,287	-,049	,296

Źródło: badania własne. Legenda: *rho* – współczynniki korelacji Spearmana, *p* – poziom istotności statystycznej.

Zestawienie współczynników korelacji (tab. 6) informujących o sile i istotności statystycznej związków pomiędzy samooceną a poziomem kompetencji społecznych nieletnich pozwala na weryfikację trzeciej z postawionych hipotez.

Tabela 6

Samoocena a poziom kompetencji społecznych nieletnich w MOW-ach.

Kompetencje społeczne	Samoocena					
	chłopcy		dziewczęta		razem	
	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>
ogólne	,098	,050*	,126	,184	,099	,030*
podstawowe	,076	,144	,057	,553	,068	,136
zaawansowane	,085	,103	,007	,944	,066	,152
regulacja emocji	,025	,629	-,014	,881	,010	,827
kontrola agresji	,087	,094*	-,038	,693	,049	,285
kontrola stresu	,077	,139	,173	,071	,098	,032*
planowanie	,095	,012*	,072	,452	0,111	,051*

Źródło: badania własne. Legenda: *rho* – współczynniki korelacji Spearmana, *p* – poziom istotności statystycznej.

W oparciu o uzyskane wyniki można powiedzieć, że wśród nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych poziom ich samooceny łączy się istotnie tylko z oceną umiejętności kontrolowania agresji oraz planowania realizacji celów. Prawidłowość ta występuje jedynie wśród chłopców, a nie odnotowano jej wśród dziewcząt. Oznacza to, że stopień posiadanych przez wychowanków kompetencji społecznych nie zależy od poziomu ich samooceny i tym samym sformułowana hipoteza w większości także została sfalsyfikowana.

Przedstawione w tabeli nr 7 zestawienie współczynników korelacji obliczonych dla poczucia umiejscowienia kontroli i poziomu kompetencji społecznych nieletnich uprawnia do pozytywnej weryfikacji ostatniej ze sformułowanych hipotez.

Tabela 7

Umiejscowienie poczucia kontroli a poziom kompetencji społecznych nieletnich w MOW-ach.

Kompetencje społeczne	Umiejscowienie poczucia kontroli					
	chłopcy		dziewczęta		razem	
	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>	<i>rho</i>	<i>p</i>
ogólne	,260	,000*	,213	,025*	,278	,000*
podstawowe	,179	,001*	,158	,099*	,200	,000*
zaawansowane	,199	,000*	,213	,025*	,204	,000*
regulacja emocji	,104	,050*	,072	,452	,127	,006*
kontrola agresji	,191	,000*	,229	,016*	,230	,000*
kontrola stresu	,262	,000*	,243	,010*	,275	,000*
planowanie	,246	,000*	,282	,003*	,266	,000*

Źródło: badania własne. Legenda: *rho* – współczynniki korelacji Spearmana, *p* – poziom istotności statystycznej.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają, że zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt wewnętrznemu poczuciu kontroli towarzyszy zazwyczaj wyższa ocena poziomu posiadanych kompetencji społecznych. Prawidłowość ta dotyczy wszystkich wyróżnionych rodzajów kompetencji społecznych, co oznacza, że im bardziej wewnętrzne jest umiejscowienie kontroli, tym wyższy jest nie tylko ich ogólny poziom, ale także ocena rozwoju poszczególnych ich rodzajów, czyli kompetencji podstawowych, zaawansowanych, związanych z regulacją emocji, kontrolą agresji, stresu i umiejętnością planowania.

Uzyskane w przeprowadzonych badaniach wyniki wskazują, że najsilniejszym korelatem oceny posiadanych przez nieletnich kompetencji społecznych jest poczucie umiejscowienia kontroli. Dużo mniejsze znaczenie ma poziom posiadanej przez nich samooceny. Natomiast w ogóle nie wiąże się to z natężeniem odczuwanego przez nieletnich lęku. Stwierdzona prawidłowość odnosi się zarówno do chłopców, jak i do

dziewcząt, którzy przebywają na podstawie orzeczenia sądowego w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Dyskusja i wnioski

Uzyskane wyniki potwierdzają doniesienia innych badaczy, że nieletni przebywający w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych charakteryzują się wysokim natężeniem lęku (Kupiec, 2016, s.78; Sitarczyk, 2005, s. 69–80; 2008, s. 69–70). Wysoki poziom stwierdzanego neurotyzmu jest najczęściej skutkiem traumatycznych doświadczeń związanych z dorastaniem w rodzinach niepełnych, dysfunkcyjnych lub patologicznych (Liberska, 1998), a także niedostatecznym zaspokojeniem podstawowych potrzeb w warunkach przymusowej i uciążliwej izolacji (Skibińska, 2017). Umieszczenie w ośrodku powoduje, zwłaszcza w początkowym okresie pobytu, poczucie zagubienia i dezorientacji, co związane jest z adaptacją do nowego miejsca, obowiązujących w nim formalnych i nieformalnych zasad, zwyczajów oraz wnikliwej i systematycznej kontroli.

Analiza uzyskanych wyników dowodzi, że wśród osób nieprzystosowanych społecznie z MOW dominuje wyższe od przeciętnego poczucie własnej wartości, na co zwracają uwagę także badania niektórych autorów (Gaszczyńskiej-Pluciennik, 2004, s. 13; Kupiec, 2014, s. 129). Nie zgadza się to natomiast z rezultatami innych badań, które wskazują na przewagę wychowanków z niską samooceną (Konaszewski i Sosnowski, 2017, s. 188; Siemionow, 2011, s. 161). Występujące rozbieżności wytłumaczyć można nieadekwatnością, czyli zawyżaniem albo zaniżaniem samooceny przez nieletnich (Bartkowicz, 2013, s. 229–234). Tym bardziej że samoocena u większości nastolatków krystalizuje się w końcowej fazie dorastania, a przez cały ten okres podlega nieustannym wahaniom (Potocka-Hoser, 1985, s. 31). Znamienne jest przy tym, że ci, którzy znajdują się na początku kariery dewiacyjnej, najczęściej ją zaniżają. Natomiast zaawansowani w procesie demoralizacji zawyżają, pozytywnie waloryzując cechy uznawane przez ogół społeczeństwa za negatywne, liczące się w podkulturze przestępczej (Ostafińska-Molik i Wysocka, 2016).

Otrzymane w niniejszych badaniach rezultaty wskazują, że większość nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych charakteryzuje się zewnętrznym poczuciem kontroli. Wynik ten jest zbieżny z badaniami przeprowadzonymi wśród dorastającej młodzieży szkolnej (Barani, 2006; Szmigielska, 1981). Warto jednak zaznaczyć, że poczucie lokalizacji kontroli nie jest stałą właściwością osobowości i kształtuje się przez cały okres dzieciństwa oraz adolescencji (Filipiak i Łubianka, 2019, s. 93), podlegając fluktuacji (Kulas, 1998). Do czynników, które mają wpływ na przechodzenie od zewnętrznego do wewnętrznego LOC zalicza się przede wszystkim oddziaływania wychowawcze sprzyjające rozwijaniu odpowiedzialności oraz postępujący rozwój poznawczy (Piaget, 1974). Istotne są też czynniki sytuacyjne takie jak zmiana szkoły, przejście na kolejny etap edukacyjny (Szmigielska, 1981). Wiąże się to

zazwyczaj z kumulacją nowych doświadczeń społecznych przyspieszających rozwój umiejętności związanych np. ze wzrastającymi możliwościami wywierania wpływu na otoczenie (Trempała, 2001). Uzyskane wyniki świadczą o tym, że wychowankowie nie mają poczucia wpływu na przebieg i rezultaty zdarzeń, w których uczestniczą, niezależnie od tego, czy są to sytuacje kończące się dla nich sukcesem, czy porażką. Przyczyną tego mogą być dotychczas niekorzystne doświadczenia socjalizacyjne, ale o wiele bardziej panujący w większości placówek resocjalizacyjnych kontrolująco-restrykcyjny klimat wychowawczy, w którym znacząco ogranicza się ich wpływ na własny rozwój.

Uzyskane rezultaty przeprowadzonych badań wskazują, że poziom posiadanych przez nieletnich kompetencji społecznych jest niezależny od natężenia odczuwanego przez nich lęku. Jest to sprzeczne z wynikami badań, które były przywoływane w części teoretycznej artykułu. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę, że o ile wysokie natężenie lęku może utrudniać uczenie się nowych kompetencji, o tyle nie ma to wpływu na ocenę ich poziomu, gdyż prawdopodobnie zależy ona od innych czynników. Być może osoby bardziej lękowe zawyżają poziom swoich kompetencji kompensując sobie w ten sposób ukrywane deficyty, wszak silniej odczuwają potrzebę aprobaty społecznej. Weryfikacja takiej interpretacji wymaga jednak przeprowadzenia dalszych badań, polegających na porównaniu ocen wychowanków z ocenami innych osób wchodzących z nimi w interakcje (rodziców, wychowawców, rówieśników, nauczycieli).

W przeprowadzonych badaniach stwierdzono brak związku pomiędzy uogólnioną samooceną, która stanowi istotną część obrazu siebie, a poziomem posiadanych przez wychowanków MOW kompetencji społecznych. Może to oznaczać, że w budowaniu korzystnego lub niekorzystnego obrazu siebie pomijany jest stopień rozwoju posiadanych umiejętności społecznych. Nie są one uwzględniane w samoocenie, ponieważ młodzież buduje ją w oparciu o inne kryteria niż umiejętności ujawniane w interakcjach społecznych na terenie ośrodka. To jak młodzież ocenia swoje kompetencje społeczne nie ma więc żadnego związku z tym czy posiadam niską czy wysoką samoocenę. Być może dzieje się tak dlatego, że większość doświadczeń na podstawie, których nieletni oceniają swoje kompetencje jest inicjowana i nadzorowana przez wychowawców, co zapewne wzmacnia w nich także zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli. W ten sposób może dochodzić także do zafałszowywania (zawyżania lub zaniżania) obrazu posiadanych przez wychowanków umiejętności, które w warunkach wolnościowych mogłyby być zupełnie inaczej oceniane.

Wyniki przeprowadzonych badań dowodzą, że wychowankowie MOW z wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli wyżej oceniają własne kompetencje społeczne niż ich rówieśnicy z zewnętrznym LOC. Oznacza to, że kiedy nieletni czują się odpowiedzialni za inicjowanie oraz przebieg nawiązywanych interakcji społecznych, wyżej oceniają swoje kompetencje, niż kiedy towarzyszy im przekonanie, że nie mają większego wpływu na to co się z nimi dzieje w placówce. Stwierdzoną zależność po części wyjaśnić można wynikami badań ukazującymi wpływ LOC na uczenie się

nowych kompetencji w sytuacjach trudnych. Nastolatki efektywniej radzili sobie z trudnościami, podejmując próby ich rozwiązywania, przezwycięzania i uczyli się nowych kompetencji, kiedy cechowało ich poczucie kontroli nad zaistniałą sytuacją. Natomiast ich rówieśnicy z zewnętrznym LOC częściej zamiast stosować i uczyć się nowych kompetencji społecznych, przejawiali agresywne strategie radzenia sobie z napotykanymi trudnościami (Borecka-Biernat, 2007). Prawdopodobnie więc wewnętrzne umiejscowienie kontroli nie tylko pomaga w nabywaniu nowych kompetencji, ale też zwiększa świadomość ich posiadania, co z kolei skutkuje wyższą samoocena w zakresie posiadanych umiejętności społecznych.

Stwierdzone zależności mają duże znaczenia dla organizowania w praktyce procesu resocjalizacji nieletnich w placówkach zamkniętych. Wskazują bowiem jednoznacznie, że zwiększanie świadomości wychowanków odnośnie posiadanych kompetencji społecznych wiąże się przede wszystkim ze stopniem przypisywania sobie kontroli nad sytuacją, w której są nabywane. Oznacza to, że w praktyce powinno się pozostawiać wychowankom MOW jak najwięcej swobody w inicjowaniu oraz kontrolowaniu przebiegu nawiązywanych interakcji społecznych, stwarzając im do tego odpowiednie warunki.

Z tej perspektywy w rozwijaniu kompetencji społecznych w procesie resocjalizacji wzrasta znaczenie nawiązywanych przez nieletnich interakcji w sytuacjach poza placówką. Dotyczy to zarówno aktywności podejmowanej przez nich w trakcie przepustek, jak i realizowanej przez ośrodek współpracy ze środowiskiem. Niezmiernie istotne jest przy tym wzbudzenie w nich refleksji nad odnoszonymi sukcesami i porażkami. Dlatego należy zwracać szczególną uwagę podczas indywidualnej rozmowy po każdej takiej sytuacji nie tylko na właściwą ocenę nabywanych kompetencji, ale też przyczyny odnotowywanych osiągnięć, jak i niepowodzeń, tak aby rozwijać i wzmacniać wewnętrzne poczucie kontroli.

Kompetencje społeczne można również rozwijać w wychowankach przebywających w ośrodku poprzez organizowanie im treningu umiejętności społecznych. Polega on na powtarzaniu, utrwalaniu ćwiczonych w trakcie sesji grupowych umiejętności oraz systematycznym przenoszeniu ich do prawdziwych sytuacji życiowych przy zachowaniu zasady stopniowania trudności (Goldstein i in., 2004). Badania dowodzą, że organizowanie tego rodzaju treningów przyczynia się także do zmiany lokalizacji poczucia kontroli u nieletnich z zewnętrznego na wewnętrzny (Harrell i in., 2009).

Na koniec warto jeszcze raz podkreślić, że kiedy wychowankowie nie czują się odpowiedzialni za przebieg nawiązywanych interakcji obniża się ich ocena posiadanych umiejętności, ponieważ nie biorą oni pod uwagę siebie, swoich cech czy zachowań jako przyczyny uzyskiwanych rezultatów, a mówiąc w skrócie – nie internalizują ćwiczonych kompetencji. Należy zatem rozwijać poczucie osobistej odpowiedzialności za decyzje, które podejmują. Ukazywać im związki pomiędzy intencjami, wybranymi przez nich sposobami działania oraz wynikającymi z tego konsekwencjami.

BIBLIOGRAFIA

1. Adams, C. (2005). Social Communication Intervention for School-Age Children: Rationale and Description. *Semin Speech Lang*, 26(3), 181–188.
2. Anderson, A., Hattie, J., Hamilton, R. J., (2005). Locus of control, self-efficacy, and motivation in different schools: is moderation the key to success? *Educational Psychology*, 25(5), 517–535.
3. Argyle, M. (1999). Zdolności społeczne. W: S. Mosciowici, (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja inni (77–104)*. WSiP.
4. Austin, E. J., Saklofske, D. H., Egan, V. (2005). Personality, Well-being and health correlates of trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 38, 547–558.
5. Bandach, M. (2013). Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych, *Economics and Management*, 4, 82–97.
6. Baran, B., Bielawiec, A., (1994). *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
7. Barani, K. (2006). Poczucie umiejscowienia kontroli a styl adaptacji w pierwszej klasie gimnazjum. *Psychologia Rozwojowa*, 11(3), 123–133.
8. Bartkowicz, Z. (2013). *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*. UMCS.
9. Bartkowicz, Z. (2018). Kompetencje społeczne w kontekście procesu wykolejenia i resocjalizacji. W: W. Ambrozik, A. Kieszkowska, K. Sawicki (red.), *Współczesne dylematy resocjalizacyjne. W stronę twórczej resocjalizacji. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Markowi Konopczyńskiemu (293–303)*. Impuls.
10. Bartkowicz, Z. Wojnarska, A. (2013). Poprawa funkcjonowania społecznego nieletnich resocjalizowanych w ośrodkach kuratorskich. W: Z. Bartkowicz, A. Wojnarska, A. Węgliński (red.), *Efektywność resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych (33–65)*. UMCS.
11. Bielecka, J. (2006). Podstawowe cechy osobowości a poziom kompetencji społecznych studentów- doniesienia z badań. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, XIX, 51–59.
12. Bjornebekk, G., Howard, R. (2012). Sub-types of angry aggression in antisocial youth: relationship with self-reported delinquency and teachers' perception of social competence and emotional/behavioral problems. *Personality and Individual Differences*, 53, 312–316.
13. Borecka- Biernat, D. (2007). Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich. *Prace Naukowe AJD. Pedagogika*, 16, 117–132.
14. Cherniss, C. (2002). Emotional intelligence and the good community. *American Journal of Community Psychology*, 30, 1–11.
15. Coiro, M. J., Kotchick, B. A., Preis, J. (2016). Youth social skills groups: a training platform for promoting graduate clinician interprofessional competence. *Journal of Interprofessional Education & Practice*, 4, 89–92.
16. Drwal, D. (1978). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. W: L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii (310–311)*. PWN.
17. Engelberg, E., Sjoberg, L. (2004). Emotional intelligence, affect intensity, and social adjustment. *Personality and Individual Differences*, 37, 533–542.
18. Extremera, N., Fernandez-Berrocal, P. (2005). Perceived emotional intelligence and life satisfaction: predictive and incremental validity using Trait Meta-Mood Scale. *Personality and Individual Differences*, 39, 937–948.

19. Filipiak, S., Łubianka, B. (2019). Poczucie kontroli w okresie wczesnej adolescencji wśród uczniów z dwóch etapów edukacji. *Psychologia Rozwojowa*, 24(1), 85–96.
20. Frost, D. E. (2003). The Psychological Assessment of emotional intelligence. W: J. C. Thomas, M. Hersen, (eds.), *Comprehensive handbook of Psychological Assessment* (203–215). Jon Wiley and Sons Inc.
21. Gaszczyńska-Płuciennik, M. (2004). Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie. *Opieka – Wychowanie – Terapia*, 3–4, 9–14.
22. Gertis, L., Derksen, J. J. L., Verbruggen, A.B., Katzko, M. (2005). Emotional intelligence profiles of nurses caring for people with severe behaviour problems. *Personality and Individual Differences*, 38, 33–43.
23. Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Media Rodzina.
24. Greenspan, S. (1981). Defining childhood social competence: a proposed working model. W: B. K. Keogh (ed.), *Advances in special education* (1–39). JAI Press.
25. Jakubowska, U. (1996). Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne. *Przegląd Psychologiczny*, 39, 29–40.
26. Krasowicz, G., Kurzyp-Wojnarska, A. (1990). *Kwestionariusz do badania poczucia umiejscowienia kontroli*. Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
27. Kulas, H. (1998). Rozwój poczucia kontroli u dzieci w wieku szkolnym. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 219–228.
28. Kupiec, H. (2012). Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej. *Resocjalizacja Polska*, 3, 383–398.
29. Kupiec, H. (2013). Samokontrola zachowań a natężenie lęku u wychowanków placówek resocjalizacyjnych. *Resocjalizacja Polska*, 4, 243–255.
30. Kupiec, H. (2014). Płeć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie. *Resocjalizacja Polska*, 7, 117–134.
31. Kupiec, H. (2016). Lęk i agresja jako katalizatory ekskluzji społecznej wychowanków placówek resocjalizacyjnych, Środa Wielkopolska. W: A. Knocińska, P. Frąckowiak, S. Jabłońska (red.), *Pedagogika społeczna wobec problemu wykluczenia społecznego. Diagnoza – fenomenologia – rozwiązania* (66–79). GSW Milenium.
32. Kupiec, H. (2018). Ewaluacja programu rozwijania kompetencji komunikacyjnych w resocjalizacji nieletnich. *Resocjalizacja Polska*, 15, 179–194.
33. Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska I., (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, 2, 164–176.
34. Liberska, H. (1998). Wybrane aspekty psychologicznego funkcjonowania młodzieży wychowywanej w rodzinach pełnych i niepełnych. *Roczniki Socjologii Rodziny*, X, 231–246.
35. Lopes, P. N., Salovey, P., Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality and the Perceived quality of social relationship. *Personality and Individual Differences*, 35, 641–658.
36. Matczak, A. (2005). *Uwarunkowania inteligencji emocjonalnej i kompetencji społecznych- emocjonalnych. Raport końcowy z realizacji projektu 2 H01 F 062 23 w latach 2002–2005*. Tekst niepublikowany.
37. Matczak, A. (2007). *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
38. McFall, R M. (1982). A review and reformulation of the concept of social skills. *Behavioral Assessment*, 4, 1–33.
39. McGinnis, E., Goldstein, A. P. (2001). *Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych*. Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN.

40. Murray, G., Judd, F., Jackson, H., Fraser, C., Komiti, A., Hodgins, G., Pattison, P., Humphreys, J., Robins, G. (2005). The five factor model and accessibility/remoteness: novel evidence for person-environment interaction. *Personality and Individual Differences*, 39(4), 715–725.
41. Palmer, B., Donaldson, C., Stough, C. (2002). Emotional intelligence and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 33, 1091–1100.
42. Piaget, J. (1974). *Understanding Causality*. New York: Norton.
43. Potocka – Hoser, A. (1985). *Aktywiści organizacji społecznych i politycznych w zakładzie przemysłowym*. Ossolineum.
44. Rola, J., Pisula, E., (1993). Style radzenia sobie ze stresem rodziców dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym i z zespołem Downa. *Zdrowie Psychiczne*, 3–4, 94–101.
45. Rotter, J. B. (1966). General expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1–28.
46. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Simunek, M., McKenley, J., Hollander, S. (2002). Characteristic emotional intelligence and emotional well-being. *Cognition and Emotion*, 16, 769–785.
47. Sęk, H. (1983). Podstawy psychoprofilaktyki. *Przegląd Psychologiczny*, (1)28, 91–92.
48. Siemionow, J. (2011). *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*. Difin.
49. Sitarczyk, M. (2005). *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*. UMCS.
50. Sitarczyk, M. (2008). Poziom lęku i neurotyzmu u nieletnich sprawców przestępstw. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, XXI, 65–78.
51. Skibińska, B. (2017). „Skazani na samotność?” O konsekwencjach izolacji społecznej w wybranych jej kontekstach. *Studia Edukacyjne*, 44, 265–284.
52. Smółka, P. (2008). *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*. Wolters Kluwer Polska – Oficyna.
53. Staniaszek, M. (2018). Diagnoza klimatu społecznego młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce. *Studia Pedagogica Ignatiana*, 21(1), 175–197. DOI: 0.12775/Spi.2018.1.008.
54. Stepp, S. D., Pardini, D. A., Loeber, R., Morrois, N. A. (2011). The relation between adolescent social competence and young adult delinquency and educational attainment among at-risk youth: the mediating role of peer delinquency. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 56(8), 457–465.
55. Szmigielska, B. (1981). Spostrzeganie związku pomiędzy własnym działaniem a jego następstwami przez dzieci w wieku szkolnym. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 469–79.
56. Szymczak, M. (1981). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
57. Tomorowicz, A. (2011). Struktura kompetencji społecznych w ujęciu interakcyjnym. *Psychiatria*, 8(3), 91–96.
58. Trempała, J. (2001). Dwa przełomy w badaniach nad rozwojem psychicznym człowieka. *Przegląd Psychologiczny*, 44, 85–92.
59. Van Rooy, D. L., Viswesvaran, C. (2004). Emotional intelligence: A meta-analytic investigation of predictive validity and nomological net. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 71–95.
60. Vermeiren, R., Bogaerts, J., Ruchkin, V., Deboutte, D., Schwab-Stone, M. (2004). Subtypes of self-esteem and self-concept in adolescent violent and property offenders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2, 405–411.
61. Warchał, M. (2017). Poczucie umiejscowienia kontroli (LOC) jako determinant sukcesu edukacyjnego uczniów z trudnościami szkolnymi. W: M. Hemeniuk, I. Paszenda, W. Żłobicki (red.), *Sukces jako zjawisko edukacyjne* (221–229). Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
62. Wojnarska, A. (2013). *Kompetencje komunikacyjne nieletnich*. UMCS.

63. Wolska, A. (2002). *Model czynników ryzyka popełnienia przestępstwa agresywnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
64. Wysocka, E. Ostafińska- Molik, B. (2016). „Podobnie niedostosowani, a mimo to różni”. Polaryzacje samooceny w grupie wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych. *Studia Edukacyjne*, 39, 307-329.
65. Zwierzyńska, E, Matuszewski, A. (2007). *Skala Jawnego Niepokoju Jaki Jesteś Elżbiety Skrzypek, Mieczysława Choynowskiego*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.